

A Nemzeti Periodika Adatbázis (NPA) rendszer bővítése a rendelési és a könyvtárközi kölcsönzési alrendszerrel; felkészülés az osztott katalogizálás bevezetésére*

Az Országos Széchényi Könyvtár Nemzeti Periodika Adatbázisa az utóbbi években jelentős eredményeket ért el: lehetővé tette az online keresést, az adatbázis CD-ROM-on, a kumulált lelőhelyjegyzék pedig mikrofilmen jelent meg. Mindemellett azonban fontos feladat a rendszer fejlesztése is. A közeljövőben a kötegetelt üzemmódról át kell állni az online adatbevitelre, és érdemes elgondolkodni a rendszer céljait illetően is. Az elérendő célok között szerepel a naprakész tájékoztatás biztosítása a megrendelési adatok nyilvántartásával, a könyvtárközi kérések továbbítása az elektronikus posta kínálta lehetőségek kiaknázásával, majd később az erőforrások jobb kihasználása az osztott katalogizálás bevezetésével.

A nemzeti könyvtár feladatkörébe utalt központi szolgáltatások egyik jelentős összetevője, és egyben a könyvtári együttműködés színtere a központi lelőhelynyilvántartás. A könyvek, majd később a folyóiratok központi katalógusa Magyarországon is több évtizedes múltra tekint vissza. A külföldi könyvek nyilvántartása mind a mai napig cédulakatalógus keretében folyik.** A külföldi folyóiratok hazai lelőhelyeit 1980-ig manuális módszerrel, 1981-től napjainkig számítógéppel regisztrálják az Országos Széchényi Könyvtárban.

A központi katalógusok fenntartásának egyik fő célja az évente 20–25 000, írásban érkező – kb. 17 000 könyvre és 8000 külföldi folyóiratcikkre vonatkozó – kérés továbbítása a lelőhelykönyvtárakhoz (belföldre, vagy ennek hiányában külföldre). Könyvtárközi kölcsönzés követi azonban a lelőhely-megállapítást azoknak az eseteknek a többségében is, amikor nem könyvtárközi kölcsönzési kérés érkezik be a központi katalógusba, hanem csupán lelőhely iránti érdeklődés. A jövő ebbe az irányba mutat. A könyvtárközi kölcsönzési forgalom Magyarországon 100 000-

* A Művelődési és Közoktatási Minisztérium könyvtári osztálya felkérésére, *A felsőoktatást szolgáló könyvtári hálózat korszerűsítési terve* c. világbanki projekt előkészítése céljából készült tanulmány alapján.

** A külföldi könyvek központi katalógusának számítógépes feldolgozása a magyar könyvtárügy előtt álló egyik legsürgetőbb feladat. Az MKM felkérésére erről a témáról egy másik tanulmány készült.

re tehető évente, becsült adatok szerint ennek mintegy 60%-a a folyóiratokat, 40%-a a könyveket érinti. A könyvtárközi kölcsönzés jellemző ága a folyóiratcikkekről készült másolatok küldése (az eredeti folyóiratok kölcsönzése elhanyagolható mennyiségű). Bár a jelen tanulmány a Nemzeti Periodika Adatbázissal kapcsolatos kérdésekre szorítkozik, mégis le kell szögezni, hogy az itt vázolt könyvtárközi kölcsönzési alrendszer a könyvkölcsönzés bekapcsolása nélkül csak rész megoldás. Az alább ismertetett, az NPA-hoz kapcsolt könyvtárközi kölcsönzési alrendszer azonban a könyvek kölcsönzésével bővíthető – vagy ennek analógiájára ki lehet dolgozni egy hasonló funkciójú programot a könyvek központi katalógusához tervezett online rendszerhez is.

A külföldi folyóiratok bejelentését szabályozó előírások úgy rendelkeztek, hogy az időszaki kiadványok teljes évfolyamának beérkezését kell – utólag – a következő naptári évben bejelenteni. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a kb. 1000 könyvtárból beküldött 80–90 000 bejelentés feldolgozása a legjobb esetben is csak a tárgyévet követő év végére (gyakran csak a következő év elejére) készülhetett el. Teljesen megszokott volt „a tárgyévéről nincs információnk” típusú válasz a lelőhelykérdésekre. Ezen a kedvezőtlen helyzetben mindenképpen változtatni kell, ui. az elemzések szerint a külföldi folyóiratok központi katalógusához beérkező kérdések mintegy 30%-a a tárgyévre, ill. az azt közvetlenül megelőző évre vonatkozik. A legújabb

állományok regisztrálását legegyszerűbben a megrendelések (előfizetések) nyilvántartásával lehet megoldani.

Azokban az országokban, ahol fejlett a könyvtárügy, az online központi katalógusok elérését biztosító hálózaton keresztül továbbítják a könyvtárközi kölcsönzési megrendelések nagy részét. Európában a legjobb példa erre a holland PICA rendszer, melynek forgalma több mint 100 000 kérés évente. A fejlődés iránya jól kirajzolódik: az egyes könyvtári munkafolyamatok számítógéppel segítése a kezdet, a központi szolgáltatások online igénybevételének lehetősége a következő lépés, és a minden műveletet átfogó könyvtári rendszerek szervezése a harmadik nagy lépcső. Az összes könyvtári munkafolyamatot felölelő integrált könyvtári rendszerek alapelve – az egyszerű feldolgozás, többszöri felhasználás – a távadatviteli hálózatok fejlődését követően túllépte az egyes intézmények falait. A regionális együttműködésbe tömörült könyvtárak – erőforrásaik hatékonyabb kihasználása érdekében – már nemcsak passzív lekérdezői lettek egymás adatbázisainak, hanem közösen kezdték építeni vagy használni számítógépes katalógusaikat is. Az osztott katalógus használatára nemcsak a munkaerő-megtakarításban van: a feldolgozásban biztosítható egységes szemlélet a tájékoztatás, információkeresés során is kamatozik, az egyenletes színvonal pedig a könyvtári munka területei számára is előnyös helyzetet teremt.

A Nemzeti Periodika Adatbázis jelenlegi helyzete

A külföldi folyóiratok adatbázisa – amely Nemzeti Periodika Adatbázis (NPA) néven ismert – 1986 óta épül *külső számítóközpontban, kötegelt (batch) üzemmódban**. A mára teljesen elavulttá vált batch rendszer üzemeltetése egyre nehezekebb és mind költsége-sebb – ennek oka elsősorban az, hogy az adatbázis felújítása (update-je) külső számítóközpontban folyik, és ott készülnek az outputok is. A rendszer felügyeletét is külső cég szakemberei látják el; ők fejlesztették annak idején az NPA fájlkezelő rendszerét, és az OSZK specifikációja alapján ők írták a programokat is.

Az OSZK részéről hosszú évek óta megvan a szándék arra, hogy egyrészt áttelepítse az NPA-t a saját gépére, másrészt hogy korszerűbb, az online adatbevitelt és -javítást is lehetővé tevő rendszerre

* A rendszer tervezésekor (1982–84-ben) már ismertek voltak az online módban épülő adatbázisok, de több jelentős tényező miatt kellett a már egy évtizeddel ezelőtt is korszerűtlennek számító kötegelt üzemmód mellett dönteni. E kérdés részleteit lásd *Berke Barnabásné–Szűcs Jenőné: Beszámoló... a Nemzeti Periodika Adatbázis helyzetéről és megvalósításának nehézségeiről* címmel írt tanulmányában. Kézirat. Bp. OSZK, 1987. június.

álljon át a jelenlegi kötegelt üzemmódról. E cél elérését mindaddig kapacitásbeli korlátok gátolták: hiányzott és hiányzik a feladat finanszírozásához szükséges pénz, emiatt sem a megfelelő szoftver vásárlására, sem a meglévő hardvereszközök bővítésére, sem a fejlesztő szakembergárda kiegészítésére nincs anyagi fedezet.

Időközben jelentős eredmények is születtek az NPA történetében: sikerült mintegy 1000 könyvtár közreműködését megnyerni, ahonnan a mai gazdasági nehézségek ellenére továbbra is térítésmentesen érkeznek az adatok; a rendszer a feltöltése után folyamatosan *üzemel*, 1988 óta *online lekérdezhető adatbázis* áll a felhasználók rendelkezésére; 1989-ben napvilágot látott egy *nyomtatott*, 1993-ban egy *mikrofilmes leldőhely-katalógus*, és ugyancsak 1993-ban egy *CD-ROM adatbázis*. Az adatrögzítésre szolgáló PC-s géppark jelentősen bővült, lokális hálózaton futó, bizonyos előfeldolgozást is biztosító állományadat-beviteli rendszer segíti a feldolgozó munkát.

Az elért eredmények mellett is a jelenlegi, elavult struktúrájú, kötegelt üzemmódu rendszer túlléte önmagát. Mára a továbblépés elengedhetetlen feltételévé vált az online adatbevitelt lehetővé tevő rendszer kifejlesztése. A mai kötegelt üzemmódu rendszerhez képest az online adatbeviteli rendszerrel megoldható a folyamatos felújítás és ezáltal a naprakész tájékoztatás; egyszerűbb, hatékonyabb és gyorsabb az adatjavítás, így a rendelések/törlések nyilvántartása. Mindemellett növelhető a rendszer szolgáltatási képessége a bejelentések gépi hordozón való átadása és fogadása terén. Az alábbiakban vázolt három feladat megvalósítása javítana a mai NPA rendszernek, ill. alkalmazásának fogyatékoságain:

- ▶ az idő- és munkaerő-ráfordítás csökkenését eredményezné a *könyvtárközi kölcsönzési alrendszer*,
- ▶ a naprakész tájékoztatást biztosítaná a *rendelési alrendszer*,
- ▶ az erőforrások hatékonyabb kiaknázását tenné lehetővé az *osztott katalógizálás* bevezetése a külföldi folyóiratok feldolgozásában.

Mielőtt azonban rátérnénk a Művelődési és Közoktatási Minisztérium felkérésében szereplő fejlesztési feladatok ismertetésére, tekintsük át röviden az NPA ma üzemelő rendszerének és az újonnan kialakítandó online adatbeviteli rendszernek a sajátosságait.

A Nemzeti Periodika Adatbázis kötegelt üzemmódu rendszerének jellemzői, és a tervezett online adatbeviteli rendszer keretei

- 1985 és 1993 között a Nemzeti Periodika Adatbázis:
- ▶ **Feladata** a magyar közkönyvtárakban (mintegy 1000 könyvtárban) található külföldi szakfolyóiratok nyilvántartása.

- ▶ **Célja** a központi nyilvántartás alapján lelőhely-információk szolgáltatása a tudományos kutatás, a műszaki fejlesztés, a felső- és közoktatás, ill. a laikus olvasók számára.
- ▶ **Mérete** 1993 végén
31 500 bibliográfiai rekord,
909 500 állományrekord,
1 100 könyvtári (lelőhely-)rekord(ebből élő 900).
- ▶ **Az éves gyarapodás**
1 500– 2 000 új folyóirat-bejelentés,
80 000–100 000 új állományrekord,
20 000– 30 000 törlés az állományból.
- ▶ **Az adatgyűjtés** a megelőző év(ek) adatairól évente (kétévente) egyszer, manuális módszerrel, postai úton, a KSH által előállított adatlapokon folyik.
- ▶ **Hardver/szoftver eszközök:** A teljes adatbázis a KSH Számítóközpontjában, kötegelt üzemmódban, IBM mainframe gépen, saját fejlesztésű MARK/IV fájlkezelő rendszerrel épül. Az *adatrögzítés az NPA Szerkesztőségben* folyik: a bibliográfiai adatrögzítés Norton Editorral 8 db AT/286/1 MB RAM/40 MD HDD gépen egyedi (single) módban, az állományadatok rögzítése a 8 db 286-os PC-t 1 db 486/8 MB RAM/670 MB HDD szerverrel kiegészítve Novell 3.11 protokoll alatt, *lokális hálózatban* történik. Az állományadatok bevitelét egy dBase-IV alapú, saját fejlesztésű lokális rendszer segíti, amely ellenőrző funkciók beépítésével készíti elő az adatok felújítását. A mágneses hordozóra rögzített adatok floppykon kerülnek a KSH Számítóközpontjába, ahol az Infologic Gm. felügyelete alatt zajlik az adatbázis felújítása.
- ▶ **A felújítás** az OSZK-ban rögzített új, ill. javítórekordok alapján a KSH-ban készül évi 1-2 alkalommal.
- ▶ **Outputok:**
 - ISO 2709 szabvány szerinti *mágnesszalag* (ez az alapja a SZTAKI-nál BRS/Search szoftverrel online kereshető, ill. a CD-ROM adatbázisnak);
 - *lelőhelyjegyzék* (nyomtatott formában, részleges állománnyal 1989-ben az 1985/86-os évek anyagáról, illetve mikrofilmlapon 1993-ban az 1981–1991. évekről);
 - *adatlapok* az állományadatok bejelentéseinek összegyűjtéséhez;
 - adatbázislista, periodikák tárgyköri jelzetek szerint, statisztikai táblák, hibalisták és más *nyomtatott segédletek* az üzemeltetéshez.
- ▶ **Szolgáltatások:**
 - *online lekérdezésű adatbázis* (1988 óta az IIF X.25 hálózaton keresztül, 1988–1992 között CDS/ISIS, 1992-től BRS/Search adatbázis-kezelő szoftverrel; az éves forgalom kb. 3500 belépés);

- *CD-ROM adatbázis* (1993-ban jelent meg az 1981–1991-es évek anyagáról az Arcanum Bt. ARCTIS nevű rendszerével);
- *tájékoztató* (évente kb. 15 000 lelőhely-tájékoztatót ad az NPA Szerkesztőség a közvetlenül beérkező kérésekre, és 70–100 000-re becsülhető a könyvtárakban – részben az NPA outputjainak igénybevételével nyújtott lelőhely-információ).*

- ▶ **Finanszírozás:** Az adatszolgáltatás a bejelentő könyvtárak, az adatgyűjtés és -feldolgozás pedig az *OSZK költségvetési keretének* terhére történik. Az online lekérdezhető rendszert az *OTKA* két ízben is jelentős összeggel támogatta az *IIF adatbázis-építési pályázatának* keretében (1987-ben és 1989-ben). A jelenlegi időszak fejlesztése (a lokális hálózat kiépítése, a mikrofilmes katalógus és a CD-ROM adatbázis kiadása stb.) az *OMFB mecenatúra pályázatán* elnyert támogatásnak köszönhető.

Az online adatbeviteli rendszer keretei

Az online adatbeviteli rendszer kiépítésére több lehetőség is kínálkozik:

- a) *Átmeneti megoldásként* – 3–4 évre – az NPA Szerkesztőség meglévő hardvereszközeire (1 db 486/40/670 MB HDD szerver + 8 db 286/20/40 MB HDD PC Novell 3.11, ill. DOS 3.3 alatt) lokális hálózatban működő szoftvert lehetne telepíteni; ez biztosítaná a folyamatos adatbevittelt és -javítást, ill. lehetővé tenné az outputok előállítását (ISO 2709 adatszerkezet, ill. esetenként az adatgyűjtéshez szükséges adatlapok stb.). Az *online lekérdezést az átmeneti időszakban változatlanul a SZTAKI biztosítaná az X.25 hálózaton keresztül, a BRS/Search rendszerrel.*

Az online adatbevitelre alkalmas szoftverként számításhoz vehető:

- ▶ *a MicroISIS 3.0 hálózatban működő verziója*
Előnye: igen rövid időn belül, és egészen kis ráfordítással megvalósítható a rendszer adaptálása az NPA igényeihez; mezőstruktúráját az NPA-hoz hasonló bibliográfiai adatbázisok igényeihez alakították ki, könnyen kezeli az almezőket; magyarul „beszél”; rendkívül elterjedt Magyarországon, sok könyvtár – köztük az OSZK is – alkalmazza, számos fejlesztő foglalkozik a program bővítésével.

* Vö. A *Könyv, könyvtár, könyvtáros* 1993. júliusi számában közzétett, a statisztikai adatokat évente szolgáltató szak-könyvtárak adataival, miszerint 1992-ben a könyvtárközi kölcsönzések száma összesen 115 000 tétel volt. Az összefoglaló adatokból nem derül ki, hogy ennek hány százaléka könyv, viszont ez az adat nem tartalmazza a többi könyvtár (kb. 500 szak- és 3500 közművelődési könyvtár) könyvtárközi kölcsönzési forgalmát.

Hátránya: csak Novell (ill. MS-DOS) operációs rendszerrel működik; felhasználói felülete nem a legkorszerűbb; az NPA üzemeltetését jellemző folyamatos és nagy tömegű adatmódosítás nagymértékben lelassítja a rendszer működését.

► *a BRS/Search lokális hálózaton futó verziója*

Előnye: az X.25 hálózaton elérhető adatbázissal kompatibilis; DOS és UNIX változata is van; felhasználói felülete többlépcsős: a menüvezéreltől a grafikus X-Windowson, ill. MS-Windowson át a parancsmódú interfészig; a „hyper link” kapcsolat-építő segítségével könnyű a bibliográfiai hivatkozásokat megszerkeszteni.

Hátránya: elsősorban teljes szövegű (full text) adatbázisok visszakeresésére és nem bibliográfiai rekordok mezőinek keresésére alkalmas; a struktúráltan ismétlődő almezőket nehézkesen tudja kezelni; a PC-s verzióval kapcsolatban nincs számottevő hazai tapasztalat.

A döntés előtt mindkét javasolt – illetve az esetlegesen számításba jövő többi – szoftvert tesztelni kell, hogy mennyire felelnek meg az NPA online adatbeviteli követelményeinek.

b) Hosszú távú megoldásként (1995–97-től) olyan szoftver kell alkalmazni, amely az NPA Szerkesztőségben a napi adatbevitt és -javítást (kvázi folyamatos felújítást), a központi számítógépről pedig az országos online lekérdezhető szolgáltatást és az osztott katalógus építését együtt képes biztosítani.

E hármas feladatra megoldásként kínálkozik:

- *A DOBIS/LIBIS, az OSZK integrált könyvtári szoftvere, melynek előnye: azonos platformon, ugyanazon a gépen futtatható, mint az OSZK NEKTÁR rendszere. Hátránya: a DOBIS/LIBIS struktúrája nem mindenben alkalmas a központi katalógus funkciójának ellátására; az OSZK IBM 9377 gépének kapacitása nem elegendő a jelenlegi NEKTÁR, az NPA és a többi feldolgozás mellett a külső lekérdezésekre sem, nemhogy osztott katalógus építésére.*
- Valamely más, a piacon kapható, e célra megfelelő, esetleg továbbfejlesztett alkalmazói szoftver és hardver beszerzése és használata NPA-célokra, vagy más OSZK-s célokra. Előnye: viszonylagos egyszerűsége; hátránya: készen kapott adottságok, magas költségek.
- *Saját fejlesztésű rendszer, amelynek tervezése során elsődleges kérdés a feladat és az elérendő cél pontos megfogalmazása, majd a feladat működésének számítástechnikai bázisát adó hardvereszközök kijelölése. Mindezek ismeretében lehet a háromfunkciós rendszer specifikációját elkezdeni. Előnye: a rendelkezésre álló legkorszerűbb relációs adatbázis-kezelő szoftverekre építve, testre szabottan lehetne a rendszert kifejleszteni. Hátrá-*

nya: valamennyi közül a legköltségesebb megoldás, és kérdéses az illeszkedés az OSZK teljes rendszerébe.

A fenti bevezető után térjünk át a magyar könyvtárügy fejlesztési koncepciójának részét alkotó, a külföldi folyóiratok központi katalógusának korszerűsítését célzó feladatok ismertetésére. Mint az alábbiakból látható, a három feladat egyenként és eltérő ütemezésben is végrehajtható (sőt, a fejlesztési igény olyannyira eltérő nagyságú, hogy indokolt is egymás utáni megvalósításuk).

Online könyvtárközi kölcsönzési alrendszer illesztése a Nemzeti Periodika Adatbázishoz

Az online szolgáltatásként működő könyvtárközi kölcsönzési rendszerrel jelentős idő- és munkaerő-megtakarítást lehet elérni. Ma még ugyanis hiába nyújt az NPA online lekérdezésű adatbázisa lelőhely-információt, ha a lelőhelykönyvtárba a kérő könyvtár csakis manuális módszerrel kitöltött és postán továbbított formanyomtatványon tudja a kérést eljuttatni.

Megoldási javaslatok: Első lépésként a BRS/Search alatt elérhető NPA adatbázishoz olyan kiegészítő programot lehetne illeszteni, amely segítené az NPA lekérdezését, és az elektronikus posta kínálta lehetőségeket kihasználva lehetővé teszi a könyvtárközi kölcsönzési kérések továbbítását a megtalált lelőhelykönyvtárhoz. A második lépésben – attól függően, hogy az NPA leendő online rendszere milyen hardver/szoftver környezetben üzemel majd – a BRS/Search adatbázis-kezelőhöz kifejlesztett alrendszert át lehet alakítani az akkori követelményeknek megfelelően (beleértve a könyvek központi katalógusával kapcsolatban a bevezetőben leírtakat is).

Az elképzelt könyvtárközi kölcsönzési alrendszer működésének vázlata:

1. Belépés a BRS/Search programba, a könyvtárközi kölcsönzési alrendszer indítása;
2. Online keresés az NPA adatbázisban;
3. *Találat esetén* a keresett folyóirat azonosításához szükséges *adatok* (ISSN, főcím és/vagy hivatkozási cím) *átemelése* a képernyő számítógépes kölcsönzési űrlapjára;
4. A konkrét kéréshez tartozó kiegészítő adatok (szerző, a cikk címe, lapszám stb.) beírása;
5. Az NPA-ban megtalált könyvtárkód „kibontása”: név, cím, e-mail szám stb. kiválasztása, majd az adatok átemelése;
6. A kérő könyvtár azonosításához szükséges adatok (jelszó stb.) rögzítése;
7. A kérés továbbítása a lelőhelyhez.

Ha az NPA-ban nincs meg a keresett folyóirat bibliográfiai leírása, és a könyvtár külföldről is kéri a keresett dokumentumot, a 3–5. lépés úgy módosul, hogy a 3. lépésben leírt azonosító adatokat (ISSN, cím:adatok) is a billentyűzeten kell begépelni, a címzett pedig ebben az esetben az OSZK KK Osztálya (vagy más, külföldi könyvtárközi kölcsönzési jogosultsággal rendelkező könyvtár).

A feladat megvalósításához két-, ill. többoldalú megállapodásokat kell kötni az OSZK, a könyvtárközi kölcsönzési rendszerben részt vevő könyvtárak, ill. a rendszer működésének finanszírozója, és az NPA adatbázis mindenkorai szolgáltatója között. A főbb megoldandó kérdések:

- ▶ az anyagi következményekkel járó megrendelések miatt fokozott védelem az illetéktelen igénybevétel ellen (külön jelszó kiosztásával stb.),
- ▶ a forgalom automatikus regisztrálása (az NPA többi lekérdezésétől elkülönítetten),
- ▶ megállapodás a költségtérítés mértékében és a számlázás módjában stb.

Az elektronikus könyvtárközi kölcsönzési alrendszer űrlapja és adatforrásai

Az adat neve	Forrása	Adatátvitel az online NPA adatbázisból	Manuális adatbevitel
ISSN-szám	NPA 10. mező	+	vagy +
Főcím	NPA 21. mező	+	vagy +
Hivatkozási cím	NPA 42. mező	+	vagy +
Szerző	bibl. hivatkozás		+
A cikk címe	bibl. hivatkozás		+
Év, kötet-, lapszám	bibl. hivatkozás		+
Megjegyzés	egyéb		+
A lelőhelykönyvtár vagy az OSZK KK kódja	NPA	+	
A lelőhelykönyvtár e-mail száma	KKK alrendszer	+	
A kérő könyvtár azonosító (jelszava)	KKK alrendszer	+	
A jelszó ellenőrzése	KKK alrendszer	+	
Dátum	KKK alrendszer	+	

A bejelentési rendszer átszervezése a külföldi folyóiratok központi katalógusában

A bejelentési rendszer átalakításának célja: *naprakész tájékoztatás* a megrendelési adatok nyilvántartása révén.

Megoldási javaslat: Ma az NPA az állományokat részegységenként (kötetenként, évfolyamonként stb.) tartja nyilván, mégpedig úgy, hogy minden egyes részegységhez hozzárendeli az összes bejelentő könyvtár kódját. A *részegységenkénti* állományadato-*

kat a kötegeltelem üzemmódú rendszer *csakis egységesített formában tudja fogadni*. A könyvtárak eltérő gyakorlata miatt az állományadatok egységesítése nagyobb munkát jelent az NPA Szerkesztőség számára, mint a bibliográfiai adatok feldolgozása és karbantartása. Ez – valamint az a régi elvi és gyakorlati követelmény, hogy csak a *már beérkezett, teljes év anyagát kell* az NPA-nak *utólag bejelenteni* – erősen csökkenti a rendszer eredményességét.

Mint a bevezetőben már említettem, az NPA-hoz beérkező lelőhelykérdések elemzése azt bizonyítja, hogy az információkérés 30%-a a tárgyév, ill. a közvetlenül megelőző évre vonatkozik. E tájékoztatási igény kielégítése érdekében arra kell törekedni, hogy a leltárba vett állomány mellett a megrendelések nyilvántartásával *az adatgyűjtés évéről is szolgáltatasson információkat az új központi katalógus*.

A lelőhely-nyilvántartás naprakészsége érdekében *az újonnan előfizetett periodikumokat a könyvtárak nem évente egyszer, hanem folyamatosan jelentenek*. (Erre vonatkozóan már sikeres kísérletek folynak: pl. az MTA Könyvtára heti-kétheti gyakorisággal küldi az új címekről a bejelentéseit, amelyekből a tájékoztatás – „hála” a számítógépes feldolgozással együtt kilenc éve vezetett manuális nyilvántartásnak – gyakorlatilag a beérkezés napjától folyik az NPA Szerkesztőségben. A nagykönyvtárak számára ez semmilyen külön költséget nem jelent, ugyanis a küldemények a heti kötelespéldány-válogatással összekapcsolva jutnak az OSZK-ba.)

A megrendelési adatok nyilvántartására kétféle megoldás kínálkozik:

1. „Nyitott katalógus” forma: ez a nemzetközileg elterjedt megoldás *a könyvtárhoz rendeli hozzá az ott megtalálható állományt*, és a továbbiakban csak azt a tényt regisztrálja, ha a folyamatos gyarapodás hiány vagy lemondás miatt megszakad. (Pl. ha egy időszaki kiadvány 1976-tól jár a B 1 kódú könyvtárba, de hiányzik az 1982-es és az 1988-as év, akkor ez a lelőhely-nyilvántartás szintjén a következőképpen alakul:

B 1: 10 (1976) – 15 (1981), 17 (1983) – 21 (1987), 23 (1989) –

Az utolsó számozási adat utáni kötőjel jelenti azt, hogy a keresett folyóirat a tárgyévben is jár a könyvtárba.)

* Az NPA az időszaki kiadványok számozási adatainak kezelését a következő adatelemekeken keresztül oldja meg: a keltezési adatoknál megkülönbözteti a *tárgyévet* (amely a kiadványon megjelenik, ill. amely évre vonatkozik), illetve a *megjelentési évet* (azt a naptári évet, amelyben a periodikum megjelent). A számozási egység jelölésének egyéb adatelemei: folyamszáma és megnevezése, a részegység felső szintű, vagy egyetlen sorszama (általában kötetszám, évfolyamszám stb.); az NPA terminológiája szerint: állományi részegység sorszama) és megnevezése, valamint az alsóbb szintű részegység (NPA: megjelenési részegység) sorszama (általában füzetszám) és megnevezése. Közülük kiemelkedő fontosságú az *állományi részegység*, amely kötelező adat, tehát ha a periodikumnak nincs számozási adata, akkor a keltezési adatot kezeljük állományi részegység adataként.

A „Nyitott katalógus” forma előnye: lényegesen kevesebb állományrekord, egyszerűbb feldolgozás. Hátránya: nem minden esetben lehet egy adott kötet megjelenési és/vagy tárgyévét visszakeresni. (A fenti, szabályos számozású példa esetében ki lehet következtetni a 20. kötet megjelenési évét, de az időszaki kiadványok jelentős hányá nem ilyen szabályos számozással jelenik meg.)

2. „Megrendelve” státusú időszaki kiadványok külön nyilvántartása: a könyvtárak a következő évi folyóirat-megrendeléssel egyidejűleg az NPA-t is tájékoztatják arról, mit szándékoznak beszerezni. Ezek az adatok egy megrendelési alrendszerbe kerülnek, amely struktúrájában, rekordszerkezetében megegyezik a többi adatéval. Az évente egyszer esedékes bejelentési ciklusban a könyvtáraknak csak azt a tényt kellene jelenteniük, ha nem érkezett be az időszaki kiadvány. Ezeket a törléseket az NPA Szerkesztőség végrehajtaná, az immár véglegessé vált rekordokkal pedig megtörténne a teljes felújítás, melynek eredményeként a „megrendelve” státusú rekordok „beérkezett”-re változnának.

A rendelési adatok egyenkénti nyilvántartásának előnye: pontosan vissza lehet keresni minden egyes részegység megjelenési és/vagy tárgyévét is. Az osztott katalogizálás szempontjából e ténynek döntő szerepe van: a könyvtárak lokális adatai csak részletezett, és nem összefoglaló szintű adatokhoz kapcsolódhatnak. Hátránya: továbbra is rengeteg többletmunkát jelent a bejelentő könyvtárak számára a *kötetenkénti adatszolgáltatás*, ill. az NPA Szerkesztőség számára ezek feldolgozása. Évente egyszeri, évről évre nagyobb költség a minden egyes részegységre kiterjedő adatlapok előállítására. (Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a munka- és költségnövekedés már ma is veszélyezteti a bejelentés ingyenes voltát.)

Az online adatbeviteli rendszert már úgy kell kialakítani, hogy fogadni és kezelni tudja a megrendelési adatokat is.

Felkészülés (előkészületek) az osztott katalogizálásra

A fejlesztés célja: az erőforrások hatékonyabb kihasználásával oly módon építeni a külföldi folyóiratok központi katalógusát, hogy az egyszer leírt bibliográfiai rekordokhoz a rendszer összes résztvevője hozzáférjen, és a tagkönyvtárak az állományukban meglévő folyóirat bibliográfiai leírásához saját adataikat lokális szinten hozzáfűzhessék.

A „klasszikus” osztott katalógus három (esetenként négy) szintből épül föl:

közös rész (bibliográfiai leírás szintje)

lokális rész (előhelyadatok szintje)

állományadatok része (állományadatok szintje)
érkeztetési rész (példányadatok szintje) – megléte nem kötelező.

Minden egyes tagkönyvtár mind a három (négy) szintet saját gépi rendszerének részeként kezeli. A tagkönyvtárak egymás adatait az állományadatok szintjéig „látják”, külső lekérdező esetleg csak a lokális részig tud az adatbázisban tájékozódni. Az adatokhoz a hozzáférést, ill. azok módosítását, törlését szigorú szabályok kötik. A közös részbe bibliográfiai leírást bármely tagkönyvtár bevitel. A leírás „szerzője” egyben a rekord tulajdonosává is válik abban az értelemben, hogy csakis ő törölheti a rekordot. A lokális résztől „lefelé” az adatok tulajdonjoga egyértelműen a leelőhelykönyvtárára.

Magyarországon tudomásom szerint még nincs online módon épülő, működő osztott katalógus. A könyvek feldolgozásában folynak előkészületek e téren, de a könyvtárak csak 1994-ben juthatnak túl a kísérleti szakaszon. A folyóiratok közös katalogizálására még konkrét tervek sem készültek. Értesülesem szerint az 1993-as évben kiírt felsőoktatási könyvtári fejlesztési pályázatokon részt vesznek olyan intézmények, amelyek azzal az indokkal készülnek azonos szoftvert vásárolni, hogy azzal majd közösen építsék katalógusaikat. Az első eredmények leghamarabb 1994-ben várhatók, de valószínűleg azok is csak a könyvek osztott katalogizálásáról szólnak majd.

Ami az NPA-t illeti, legelőször a szerepét kell tisztázni egy később kialakuló, a nagy könyvtárak integrált rendszereinek összekapcsolásából kiépülő országos hálózathoz viszonyítva. Majdnem bizonyosra vehető, hogy az NPA mai központi szerepe csökkenni fog, kérdés, hogy mennyire. Ha a nagykönyvtárak saját rendszereiket össze tudják kapcsolni a tervbe vett HBONE országos gerinchálózaton keresztül, és mint „hálózati szolgáltató könyvtárak” online módon elérhetőek lesznek a „hálózati felhasználó könyvtárak” számára, akkor az NPA szerepe visszaszorul. Ha az alább hivatkozott szakértők által preferált központi lekérdező szerver felállítására születik meg a döntés, ennek egyik „kapuja” lehet az NPA. Ha a hivatkozott fejlesztési javaslatból az országos központi katalógus valósul meg, ebben a külföldi folyóirat-rész épülhetne az NPA Szerkesztőség felügyelete alatt (további kérdés ennek az országos – a külföldi könyveket is magában foglaló – központi katalógusnak a szervezeti hovatartozása).

E sok nyitott kérdés mellett az egyik legfontosabb az osztott katalogizálásban részt vevő könyvtárak köre. Az első, kísérleti szakaszba 2-3 tagkönyvtárnál többet nem célszerű bevonni – éppen a hazai tapasztalatok

* Vö. Martos Balázs, Springer Ferenc, Tétényi István „Felsőoktatási és kiemelt országos könyvtárak információs infrastruktúrájának fejlesztése (1994–95)” c. szakértői javaslatával (TMT, 40. köt. 9–10. sz. 1993. p. 391–398.).

hiánya miatt. Véleményem szerint ebbe a kísérletbe csakis olyan, önkéntes alapon jelentkező intézménynek érdemes bekapcsolódnia, ahol már van valamelyes számítástechnikai tapasztalat és infrastruktúra, de a továbblépéshez nincs meg az anyagi fedezet. Az

osztott katalogizálásban való részvétel viszont egyben biztosíthatná a további fejlesztés feltételeit is, így lehetne érdekeltté tenni a pályázókat ebben az úttörő jellegű munkában.

Beérkezett: 1994. I. 10-én.

ORSZÁGOS MŰSZAKI KÖNYVTÁR

CD-ROM TANFOLYAMOK

1994.

Felvilágosítás vagy jelentkezés az előadóknál telefonon.

SZOFTVER	ADATBÁZIS	ELŐADÓ
<p>SPIRS</p> <p>DIALOG ONDISC</p> <p>Compact Cambridge</p>	<p>Chem-Bank Analytical Abstracts Biotechnology Abstracts</p> <p>Kirk-Othmer Encyclopaedia Polymer Encyclopaedia</p> <p>Chemical Abstracts</p>	<p>Zsádon Béla</p> <p>Tel.: 138-4963</p>
<p>DIALOG ONDISC</p> <p>PROQUEST</p> <p>SPIRS</p>	<p>Compendex Plus Metadex Collection</p> <p>INSPEC</p> <p>F&S Index Plus Text NTIS</p>	<p>Válas György</p> <p>Tel.: 138-4963</p>
<p>OPTI-WARE</p> <p>BRS/SEARCH</p> <p>SPIRS</p>	<p>Books in Print with Reviews Ulrich's VLB</p> <p>Whitaker's Bookbank</p> <p>European KOMPASS on DISC</p>	<p>Bayer Judit</p> <p>Tel.: 138-4089</p>